

Araştırma Makalesi/Research Article

ROMAN TOPLUMUNDAKİ GEÇİŞ RİTÜELLERİNİN GÖRSEL KÜLTÜR
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINATION THE RITES OF PASSAGE IN ROMAN SOCIETY IN THE
CONTEXT OF VISUAL CULTURE

MÜCAHİT YAZ*

Geliş Tarihi: 8 Mayıs 2023
(Received)

Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2024
(Accepted)

ÖZ: Bu çalışma Roman toplumunun sosyal hayatında önemli bir yeri ihtiva eden ve toplumdaki bireylerin sosyal konumlarının değişmesinin neticesinde ortaya çıkan geçiş ritüellerini konu edinmektedir. Bu ritüeller taşıdıkları geleneksel ve görsel unsurlar ile anlam ve fonksiyonlar içererek görsel kültür materyallerinin önemini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda incelediğimiz Roman toplumunun hayatın her dönemine ayrı bir önem vererek sergiledikleri ritüellerin bir kısmının zamanla yok olduğu, büyük bir kısmının devam ettiği görülmektedir. Bunun yanında Roman toplumuna ait gerek giyim gerek görsel materyal ve simgelerin topluluk için önemli bir anlam ve fonksiyona sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ritüelleri, Görsel Kültür, Roman

ABSTRACT: This study deals with the rites of passage, which have an important place in the social life of the Romani society and which emerged as a result of the change in the social positions of the individuals in the society. These rituals reveal the importance and diversity of visual culture materials by containing the traditional and visual elements, meaning and functions they carry. In this direction, it is seen that some of the rituals performed by the Romani society, which we have examined, giving special importance to every aspect of their life, have disappeared over time, and most of them continue. In addition, it is revealed that both clothing and visual materials and symbols of the Roman society have an important meaning and function for the society.

Key Words: Rites of Passage, Visual Culture, Roma

GİRİŞ

Türkiye toprakları geçmiş dönemlerinden beri göç yollarının kesiştiği, çeşitli toplulukların yaşadığı, kaynaştığı, birçok devletin kurulup yıkıldığı önemli bir coğrafyaya sahiptir. Romanlar da Anadolu'dan geçen bu göç yollarını gerek Batı'ya göç için gerek Anadolu coğrafyasına yerleşmek için kullanmışlardır.

* Bağımsız araştırmacı, mucahityaz@outlook.com, ORCID No: 0000-0003-1207-4747.

Toplumlar sahip oldukları değer yargılarına göre kendine has ritüeller geliştirirler. Ritüellerin sahip olduğu anlamlar tarihsel ve dinsel bir temele dayanabilmektedir. İnsan doğası gereği sahip olduğu hayat akışında farklı toplumsal statüleri büünebilmekte ve bu konular sürekli değişerek, gelişerek devam etmektedir. Geçiş ritüelleri evrensel olmakla birlikte toplulukların yaşadıkları coğrafyaya, inançlarına, tarihsel geçmişe göre şekillenebilmektedir. Nitekim tarihsel süreçlerde pek çok zorluk ile karşılaşan Roman topluluğu gerek sevinçlerinde gerek üzüntülerinde çeşitli ritüeller uygulayarak sahip oldukları adet ve geleneklerini devam ettirmiştir (Özkan, 2000: 17). Bu adet ve geleneklerin en önemli tarafı ise kişinin yeni bir kimlik kazandığı doğum, evlenme ve ölüm gibi evreleri temsil etmesidir. Kişi yaşadığı bu olaylar neticesinde yeni kimlik kazanarak yeni bir sürece de adım atmış olmaktadır. Bu ritüellerde kimi zaman evlilik, doğum ve sünnet gibi durumlarda yaşanan sevinç duygusu ile birlikte olayın yüceliğine ve önemine vurgu yapılmaktadır. Kimi zaman ise ölüm ve cenaze gibi toplum açısından olumsuz değerlendirilen ve ağır gelen durumlarda ölünün yakınlarının üzüntüsünü hafifletecek ritüellere yer verilmektedir. Nitekim Thomas: "...cenaze ayinleri ölüm dramını gerçek boyuttan hayali boyuta taşıyabilir (yer değiştirmeler, semboller, semboller ve mecazlar ile) ve asıl yararları da budur." (Thomas, 2003: 252).

1. ROMAN TOPLUMUNUN GENEL ÖZELLİKLERİ

Dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış Roman toplumunun etnik kökeni ile ilgili ne kadar çok araştırma yapılırsa yapılsın Mayall'ın da dediği gibi "*Çingene kimdir? Sorusu sorulmaya ve tartışılmaya devam edecektir*" (Mayall, 2004: 311) Bu kadar kapsamlı ve kozmopolit bir topluluğu belli sınırlar altına sokmak elbette ki zordur. Ancak nerede olursa olsun Roman toplumuna mensup olanların ortak özellikler sergilediği de bilinen bir gerçektir. Bu nedenle "*Çingene olma'nın bu anlamda iki yönü vardır. Biri etnik/ırksal yönüyle farklılığı, diğeri ise kültürel yönden farklılığıdır*" (Mayall, 2004: 6-7). Tüm bunlarla birlikte Çingene kavramı Avrupa'nın farklı yerlerinde, Asya ülkelerinde, Afrika'da ve Amerika'da yaşayıp, dilleri, yaşam tarzları, maddi ve manevî vasıfları ile diğer milletlerden ayrı bulunan genellikle göçebe yaşam şekli benimsemiş topluluğa verilen genel bir addır (Gökbilgin, 1977: 420-421).

Roman toplumunun ayırt edici özelliklerinden bahsetmek gerekirse Çingene imgesine yüklenen ve bu imgenin akla getirdiği özelliklerden biri olan folklorik ve gizemli özellik taşımaları sıralanabilir (Kolukırık, 2004: 29). Gizemli ve folklorik özellik taşıyan bu topluluk nispeten kendi içine kapanık ve yabancılaştırılmış bir toplumdur. Meslek hayatları dışında kendilerinden olmayanlarla çok fazla iletişim

kurdukları söylenemez. Roman toplumu çoğunlukla marjinal ve prestiji düşük mesleklere sahiptirler. Ayrıca özgür ruhlarının getirisi olarak bir yere bağlı olmayan özgürce yapabilecekleri işlere yönelirler. En çok tercih edilen meslekler arasında çalgıcılık sayılabilir (Kolukırık, 2004: 38). Meslek seçimlerindeki kültürel yansımaları Fonseca güzel bir dille anlatır: “*Meslekleri onlar için, kültürel olarak ayakta kalabilmenin anahtarı olmuştur.*” (Fonseca, 2002:112).

Roman toplumunun bir başka özelliği ise gruplaşmaya elverişli bir yapıda olmalarıdır. Tarihi çerçevede zor şartlar altında hayatlarını idame ettirmeye çalışan Romanlar, zaman geçtikçe bu zor şartlara ayak uydurabilecekleri savunma mekanizmaları geliştirmişlerdir. Öyle ki “Çingene gariban insandır” anlayışı Roman toplumunun kültürel kimliklerini koruma altına almaya çalışmalarının bir sonucu olan nötrleştirme stratejisi olarak görülebilir (Kolukırık, 2007: 48). Bununla birlikte Roman toplumu nüfus olarak azınlıkta buldukları yerleşim yerlerinde kendilerine özgü inanç ve değerlerin zayıflaması neticesinde içinde yaşadıkları toplumlardan etkilenecek sentez bir inanç sistemi ve kültür oluşturmuşlardır (Karaman, 2007: 34).

Roman kültürünün yapıtaşları arasında elbette ki giyim-kuşam, kendilerine has bir dil, adetler ve gelenekler yer almaktadır. Ancak genel bir ifadeyle yaşam şekillerindeki renklilik baştan aşağı doğumdan ölüme kadar Roman hayatının vazgeçilmez mihenk taşıdır. Örnek vermek gerekirse Özmen’in Edirne’de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında giyim-kuşam konusunda Romanların genellikle renkli ve gösterişli kıyafetleri tercih etmesi gözlenmiştir. (Özmen, 2015: 155).

Romanların bu özellikleri ile yazı kültürünün gelişmemiş olması görsel kültür öğelerini ve altlarında yatan simgeleri daha önemli kılmaktadır. Nitekim Fonseca bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“Çingenelerin dünyanın başlangıcıyla, ya da kendi kökenleriyle ilgili hiçbir efsaneleri, büyük tarihsel geçmişlerine dair hiçbir fikirleri yoktur. Bellekleri ancak üç ya da dört kuşak geriyi anımsayacak kadar tazedir; yani atalarını ve yaşadıkları olayları aralarında yaşayan en yaşlı kişinin anımsayabildiği kadarıyla bilirler. Sanki geriye kalan tarih değildir onlar için. Bu duygu, belki de ölümlerin arkada bırakılıp yolculuğa devam edildiği günlerden kalma bir duygudur; ama yerleşik hayata geçtikten sonra da yaşam mücadelesi vermek zorunda kalan bir halk hâlâ bu duyguya sığınmaktadır.” (Fonseca, 2002: 274-275)

Yazılı kültürden bu denli yoksun olan Roman toplumu için elbette ki görsel kültür öğeleri hayatlarının önemli safhaları olan geçiş ritüellerinde yer edinmektedir. Toplumdaki kişilerin kültürel değerlerinin ortaya koyduğu bilgi ve birikimle görsel olanı yorumlama biçimine genel olarak görsel kültür denmektedir (Hatipler, 2016:

25). Geçiş ritüelleri ise doğum, yaşam ve ölüm gibi evrensel durumlardaki kimlik ve konum değişimlerini ifade eden temsili törenler olarak ifade edilir (Özmen, 2015: 39). Sonuç olarak Roman toplumunun geçiş ritüelleri esnasında çokça görsel kültür öğeleri kullanarak bunlara kendilerine özgü anlamlar yüklemeleri nedeniyle bu çalışma konusu seçilmiştir.

2. ROMAN TOPLUMUNDA GEÇİŞ RİTÜELLERİ

Etnolojiye ait bir kavram olan geçiş ritüelleri, bireyin çeşitli boyutlardaki sınırı geçme olayını ve toplumsal statü değişimini anlatan belirli kurallara bağlı geleneksel ve dinsel törenlerdir (Ozan, 2011: 73). Geçiş ritüelleri, değişim, üyeliğe kabul, uyum, ayrılık ve mevsimsel geçiş ritüelleri şeklinde gruplandırılabilir. Bu törenler insan hayatının basamaklarında değişimlere uyum sağlayabilmeleri için önemlidir. Romanlar tüm bu geçiş ritüellerinde kendilerine has olan özellikleri de koruyarak görsel kültür açısından simgesel değeri kuvvetli bolca malzeme sunmaktadır.

2.1. Değişim Ritüelleri

Değişim ritüelleri hayatın dönüm noktaları sayılabilecek yeni başlangıçları içeren kısımlardır. Örneğin bir insanın hayatındaki ilk ritüelleri daha anne karnından başlayarak doğum süreci sonrasında kadar şekillenmektedir. Gennep'e göre gebelik ritüellerinin amacı doğumu kolaylaştırmak ve ebeveynleri anne-baba statülerine hazırlamaktır (Gennep, 1960: 41). Doğum ise bireyin dünyaya gelmesiyle ebeveynlerin anne-baba statülerine bürünmesini ve hayatlarını buna göre şekillendirmesini gerekli kılmaktadır. Bu iki değişim ritüeli de insan hayatının geçişlerini ve yeni başlangıçlarını ifade eder. Bu başlangıçlarda kullanılan görsel kültür bağlamındaki semboller ifade ettikleri anlamlar bakımından da önemlidir. Artun, bu ritüellerin amaçlarını "*Çocuğun sağlıklı büyümesi, birtakım özürlülerin giderilmesi, birtakım kötülüklerden, olumsuzluklardan korunması için çeşitli âdet, inanma ve bunlara bağlı çeşitli pratikler vardır.*" diyerek ifade etmektedir (Artun, 2005:141).

Roman toplumu da doğum ve gebelik aşamalarında kendilerine has semboller kullanarak bu ritüelleri hayatlarının merkezinde toplumla iç içe ve gösterişle yaşamaktadırlar. Özkan'a göre yeni doğan çocuk ve anne temiz kabul edilmemektedir. Bu hal beş veya on beş gün devam etmektedir (Özkan, 2000: 112). Bu dönemde kadın ve çocuk temiz olmadığı ve güçsüz olduğundan dolayı büyüye, nazara ve metafizik varlıklara açıktır. Bunun neticesinde kadının ve çocuğun yaşamış olduğu psikolojik haller veya maruz kaldıkları hastalıklar "al karası, al

basması” olarak nitelendirilir. Türk kültüründe adı kırklama diye geçen bu ritüele Roman toplumunda da önem verilerek anne ve çocuk kırk gün boyunca yalnız bırakılmamaya çalışılır ve al karasının zarar vermemesi için kadın ve çocuğun başına Kur’an, süpürge ve nazar boncuğu konulur. Bazen süpürgeye ziyade kırk adet süpürge teli de konulur (Özmen, 2015: 171-172). Romanlardaki “gök bağı” adını verilen göbek bağı sembolizmi de arka planında önemli inanışları saklamaktadır. Ataman Polat’ın Kocaeli’nde yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında Anne ve çocuk arasındaki bağın sembolik ifadesi olmasının yanında çocuğun hangi mesleği yapacağını veya huy özelliklerinin neler olacağını göbek bağının etkilediğine inanıldığını gözlemlemiştir (2015: 40). Romanlarda bebeğin ilk saç, tırnağı ve banyosu önemli ritüeller içerir. “Çocuğun eli, tırnakları kesildikten sonra, içinde altın paralar bulunan bir keseye sokulur; çocuğun oradan aldığı paralar, erkekse büyüdüğü zaman yapacağı işin sermayesine; kızsaa, çeyizine ilk “maya” olarak saklanır (Boratav, 1973: 155). Gerçekleştirilen bu ritüeller sonucunda ebeveynler sosyal statülerine hazır hale gelmiş olurlar. Böylece bebek de toplum içinde yerini almış ve kabul görmüş olur. Nitekim,

“Çocuk doğduğunda yalnızca fizik bir varoluşa sahiptir; henüz ailesi tarafından tanınmamıştır ve cemaat tarafından da kabul edilmemiştir. Yeni doğan tam anlamıyla “canlı” statüsünü ancak doğumdan hemen sonra uygulanan ayinler sağlamaktadır; ancak bu ayinler sayesinde canlılar cemaatiyle bütünleşmektedir.” (Eliade, 1991: 161).

2.2. Üyeliğe Kabul Ritüelleri

Toplumlar evlenme, doğum ve uyum ritüellerinden olan üyeliğe kabul gibi durumları geçiş ritüelleri ile kutsallaştırarak çeşitli törenlerle kutlamaktadır. Honko üyeliğe kabul ritüellerini üçe ayırmaktadır:

“a) Yaş grubu üyeliğine kabulü; kişilerin yetişkin hale gelip toplumda nitelikli hale geldikleri aşama.

b) Gizli kabul; gizli topluma, külte ya da gizemli bir grubun, mesleğin üyesi olma.

c) Mesleki kabul; özellikle birkaç kişiyle alakalı olan bir durum olan, yüksek bir mesleğe, (politika ya da dini statü gibi) mesleklere dahil olma.” (Honko, 2006: 132).

Romanlarda üyeliğe kabul olan sünnet ve askere gitme olgusu etrafında gerçekleşen ritüeller yaş grubuna kabul kategorisine dahil olmaktadır. Nitekim toplumda sünnet ve askere gitme olgusu bireyin hayatındaki önemli geçişler olarak addedilmektedir. Bu önemli dönüm noktaları toplumsal ritüellerin törensel bağlamda

tecrübe edilmesiyle birlikte birey için kolaylaşmakta ve topluma bir gurur vesilesi olarak ilan edilmektedir.

Romanlarda sünnet törenleri, şatafatlı hazırlıkları içeren gösterişi, abartılı kutlamalardır. Sünnet yapacak aile çocuğu buna alıştırmak ve büyüdüğünü ilan edebilmek için ekonomik durumu ne olursa olsun sünnette gösteriş yapmayı ihmal etmez. Sünnet çocuğunun şatafatlı kıyafetler giymesi aynı zamanda ebeveynlerin de kıyafetlerine özen göstermesi, hatta evlerin içinin bile sünnet için yeniden düzenleme yapılması bu törene verilen önemi gösterir. Sünnet çocuğunun at arabası konvoyuyla gezdirilmesi ile birlikte toplumsal kutlamanın ilan kısmı da gerçekleştirilmiş olur. Güneşçelik'in Balıkesir'de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında Sünnet düğünleri kına gecesi, düğün ve sünnet kesiminin ardından okunan mevlit ile genellikle üç gün üç gece sürdüğü gözlemlenmiştir. Sünnete davette kullanılan "okuntu" adı verilen şalvar veya kumaş hem bir hediye hem de bir davetiye sembolizmine sahiptir. Ayrıca düğün öncesinde sünnet çocuğuna evlilik törenlerindeki gibi çeyiz serilmesi ve sünnet düğününde kendilerine has ritimlerle hareketli müziklerin çalınması Roman toplumunun özelliklerinden biridir (Güneşçelik, 2019: 158-159).

Askere gitme törenleri ise askerlik vazifesi etrafında şekillenen birçok görsel ritüelin ana kaynağı Roman toplumunun vatana ve bayrağa duyduğu aidiyete dayanmaktadır. Bu ritüeller "asker düğünü" kapsamında meydana gelmektedir. Bu tören askerin adı yazılı olan tülbentin annesi veya evli ise eşi tarafından bağlanması ve asker uğurlamasıyla son bulmaktadır. Asker uğurlaması esnasında askere gidecek olan kişi arkadaşları tarafından omuzlara alınarak ulaşım aracına bindirilerek vatani görevine uğurlanmaktadır. Askerlik görevini tamamlayarak mahalleye dönen birey sağ salım döndüğü için şükür mesabesinde yemekler tertip edilerek hayır duası alınır. Askerlik görevini yerine getiren birey artık bir basamak atlamış ve toplum açısından erişkin bir birey olarak kabul edilmiştir. Bunun neticesinde bir iş sahibi olması ve evlenmesi beklenmektedir.

2.3. Uyum Ritüelleri

İnsanlığın var oluşundan itibaren mevcut olan aile kurumu birçok din ve gelenekte de en önemli yapı olarak kabul edilmektedir. Nitekim aile toplumların var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu denli kutsal olan aile kurumu çeşitli aşamalar ve ritüeller barındırmaktadır.

Ritüellerin ve simgesel törenlerin önemli yer kapladığı Roman toplumunda evliliğe giden ilk yol "kısmetin açık olması, baht, nasip ve talih" gibi kavramların nitelenmesi ile başlamaktadır (Özmen, 2015: 195). Kalafat'ın araştırmasına göre

Roman toplumundaki evlilik ritüelleri evlenme hazırlığındaki genç kızlar arasında başlar. “Ya nasip, Ya nasip, Ya Nasip” diyerek sağdan başlamak suretiyle genç kızlar türbelerde üç defa tavaf eder ve sonra da dilek mumlarını yakarlar. Hıdırellez’de çıplak ayakları ile taşa vururlar. İlkbahar’da sabah güneş doğmadan su bulağına gidip yüzlerini yıkarlar (Kalafat, 2006: 56). Bu ritüellerin amacı kismetlerini açık tutarak hayırlı kismetlerin gelmesidir. Bundan sonraki adımı olan kız isteme merasiminde ise Roman kültüründe damat adayı aile büyükleri eşliğinde çiçek ve çikolatasıyla birlikte gelin evine gider. Dinî kültür geleneğine sadık kalınarak “Allah’ın emri Peygamberin kavliyle kızınızı oğlumıza istiyoruz” ifadesi kullanılmak suretiyle kız isteme töreni gerçekleşir. Bunun sonucunda belirlenen tarihte bir sonraki aşama olan nişan töreni gerçekleştirilir. Roman toplumundaki nişan töreninde Romanlara has oyun havaları ağırlıklıdır. Bu oyun havalarındaki sergiledikleri sembolik figürler Roman toplumunun renkli kültürel yaşamlarını yansıttırmasına çok hareketli ve neşelidir. Nişan törenine katılan davetliler genellikle renkli ve parlak elbiseleri, kadınlar ise yüksek ve kabarık saç modellerini tercih ederler. Bu giyiniş tarzlarına ihtişamlı takılar da eşlik eder.

Düğün törenine giden yolda bir sonraki aşama çeyiz almadır. Çeyiz almada damadın ve gelinin evi hazırlanır, evin dip köşe temizliği yapılır, eksikleri tamamlanır. Bu aşamaya yakın çevre ellerinden geldiğince yardım ederek yeni başlangıç yapan çiftin hayata uyumunu kolaylaştırmaya çalışırlar. Güneşçelik’in Balıkesir’de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında çeyiz alma ve düzenleme adımından sonra gelin çıkarma, damat tıraşı, hamam ve cami alayları için gibi ritüellerin hazırlandığını gözlemlemiştir (Güneşçelik, 2019: 180-193). Özkan’ın yapmış olduğu çalışmaya göre Türkiye genelinde Roman toplumundaki düğün ritüelleri genellikle üç gün boyunca devam etmektedir. Cuma günü başlayan düğün süreci pazar günü nihayete ermektedir. Düğünün ilk iki günü kız evinde son günü ise erkek tarafında gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte düğünün 2. gününde gelinin kaynanasının kucağına oturma ritüeli gerçekleştirilir. Bu ritüelle üretkenlik veya doğurganlık sembolize edilmektedir (Özkan, 2000: 92). Roman toplumunda sembollerin dilini gösteren bir başka örnek de düğünde gelinin beyaz gelinlik üstüne kırmızı güllü duvak örtmesi ve beline kırmızı kuşak bağlamasında gizlidir. Kırmızı gül bekareti simgelerken kırmızı renk şans ve başarıyı temsil eder. Düğünde damatla ilgili olan sembolik olay ise damadın kafasına bidonla süt ve sütün üzerine de un dökülmesi olayıdır. Bu ritüelin yeni evli çifte şans ve mutluluk getireceğine inanılır (Özkan, 2000: 94). Roman kültürünün evlilik aşamasında titizlikle uyguladığı bir diğer ritüel ise gelin hamamıdır. Özmen’in Edirne’de yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında erkek tarafının masrafları karşıladığı bu hamam ritüelinde kadınlar kendi arasında eğlenerek ve temizlenerek düğüne maddi ve manevi olarak

hazırladıklarını ardından kız evinde kına yakma ritüeline geçildiğini ve gelinin eline altın konularak kına yakıldığını gözlemlemiştir (Özmen, 2015: 203). Bu ritüel sayesinde gelin yakın akrabaları, arkadaşları kısaca sevdikleriyle birlikte unutamayacağı güzel bir gün yaşayarak psikolojik olarak bir nebze de olsa düğün telaşından uzaklaşmış ve rahatlamış olur.

Düğünden sonra yeni gelin, evin eşiğinden iki koltuğunun altına iki ekmeğe koyarak geçer. Başında ekmeğe, ellerinde mum olur. Bu ritüelde yeni gelinin evine bereket ve ışık olacağı sembolize edilmektedir. Daha sonra eşiğin önüne koyulmuş olan güğümü sağ ayağı ile devirir. Sonra gelinin parmaklarına şerbet dökülerek gelin şerbetli parmaklarıyla eşiği üç defa sıvazlar. Bu ritüellerde ise gelinin yeni evinde tatlı dilli su gibi pak olması ve sorunları çözüme kavuşturması sembolize edilir. Bir diğer eve giriş ritüeli ise gelinin tabak kırmasıdır. Bunun amacı ise kötü ruhların ses ile korkutulması ve yeni evli çiftin evlerinde huzur ve mutluluk olmasıdır (Kalafat, 2006: 60). Roman toplumunda gelin damadın evine getirilip giriş ritüelleri tamamlandıktan sonra damat torbadan buğday ve şeker atarak gelinin başına ve çevreye buğday ve şeker saçar. Buna Türk geleneğinde “saçı yapmak ya da saçını saçmak” denir. Bu ritüelle evliliğin bereketlendiğine inanılır (İnan, 2000: 167).

Roman kültüründe görüldüğü üzere geniş bir yer kaplayan uyum ritüellerinde çok fazla sembolik anlam barınmaktadır. Bu ritüellerin çoğunun kültürlerarası etkileşim neticesinde Türk toplumuna ait ritüellerden geçtiğini vurgulamamız yerinde olacaktır. Romanlar sevinçlerini ritüellerle dile getirdikleri gibi üzüntülerini de ritüeller aracılığıyla paylaşmaktadırlar. Bunları da ayrılık ritüelleri olarak tanımlamak mümkündür.

2.4. Ayrılık Ritüelleri

Doğum olayı ile başlayan hayatın doğal bir süreç olan ölüm ile sonuçlanması pek tabiidir. Ölüm olgusu geride kalan akraba, eş, dost için acı bir tecrübe olmasının yanında yapılan çeşitli ayin, tören ve ritüeller sayesinde acının hafifletilmesi sağlanır ve ölüm olayına kurtuluşa erme anlamları yüklenmiş olur. Thomas ölüm olgusu için, *"Ölüm, sadece atık olarak bir ceset bırakan biyolojik bir olay olmayıp, aynı zamanda getirdiği davranış tarzı, törenler ve inanışlar yüzünden de önemli bir sosyo-kültürel olaydır. Törenler duygularımızın dışarı vurulmasından, cenaze törenleri ise en eski ve evrensel kültürel formlarımızdan ve hissiyatımızdan meydana çıkmıştır: Ölüm stresini üzerimizden atabilmek."* demiştir (Thomas, 2003: 238).

Bu denli evrensel ve doğal bir olay olan ölüm olgusuna Roman toplumu da uyum sağlamaya çalışmıştır. Öyle ki ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrasında çeşitli ritüeller gerçekleştirilerek her insan için kaçınılmaz son olan bu olgunun

kabulünü kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Romanlar ölüm öncesinde ölümden kaçınma ritüellerini gerçekleştirmişlerdir. Ataman Polat'ın Kocaeli'nde yaşayan Romanlarla ilgili yaptığı çalışmasında bu amaçla cam veya ayna kırmadıklarını, gece sakız çiğnemediklerini, ölünün eşyalarını giymediklerini, gece rahmet okumadıklarını ve evin halıları ile yer halılarının temiz olduklarını gözlemlemiştir (2021: 21). Bu davranışları kaçılması mümkün olmayan ölüm olgusundan psikolojik bir kaçınma olarak uygulamaktadırlar. Romanlar ölümü hem ölen kişi için hayırlı kılma hem de o anı kontrollü bir şekilde yönetebilmek için bazı davranışlar sergilemektedirler. Örneğin ölen kişinin gözlerinin kapatılması ile birlikte o kişinin manevi anlamda gözleri açık gitmediğine ve dünya hayatını huzurla noktaladığına inanılır (Ataman Polat, 2021: 21). Ölüm evde gerçekleşiyse cenazenin üstüne bıçak konur. Ölünün yıkandığı yerlerde üç veya yedi gece mum yakılır. Ölü yıkandıktan sonra kazan ters çevrilir (Özmen, 2015: 213). Roman toplumunda bu ritüeller ölümün uzaklaştırılması ve kalanların sağlıklı hayatlarını devam etmeleri için yapılan önemli ritüellerdendir. Romanların ölüm ritüellerinde dikkat ettikleri bir başka meseleyi Mérimée çalışmasında şöyle aktarır: "...İspanyol Çingenelerinin bir cenazeye dokunmaya hiç yanaşmadıklarını gördüm. Para için cenaze taşımaya yanaşacak içlerinde pek az adam çıkar." (Mérimée, 1975:111-112). Buna benzer bazı davranışlara Türkiye'de yaşayan Romanlarda arasında da rastlanmaktadır (Özkan, 2000: 99). Ölen kişi yaşadığı evden çıkarıldıktan sonra ayakkabıları evin avlusuna çıkarılır. Bu ritüelin temelinde genel kabul gören görüş ölen kişinin ahirete yalın ayak bir şekilde gitmemesidir. Ölen kişinin ardından yapılan bir başka uygulama da soğan kırma ritüelidir. Bunun amacı ölen kişinin ruhunu ve ölümü aileden uzak tutmaktır. Aynı amaca hizmet edebilmek için ölen kişinin odasında resminin yanında mum yakılır (Özkan, 2000:101-102). Ayrıca Roman mezarlıkları sade ve gösterişten uzak bir yapıdadır. Ahiret inancını hatırlatan servi ağacı mezarlıklarda tercih edilmektedir. (Ataman Polat, 2021: 29).

Ölüm ritüellerinde ölene saygı, ölümden kaçınma ve yas tutma ritüellerini ön planda tutan Romanlar, duygularını yoğun yaşayan bir topluluktur. Ölümün ardından yaşamış olduğu duygu yoğunluğu gibi sevinç ve kutlamalarında da yoğun duygular yaşadıklarını görürüz. Bu bağlamda insan hayatını etkileyen değişim, üyeliğe kabul, uyum ve ayrılık ritüellerinin yanında bazı toplumlara özgü ritüeller de vardır. Özellikle baharın başlangıcını ifade eden Romanlara özgü kutlamalar görsel kimlik bağlamında bize ipuçları sunar.

2.5. Mevsimsel Geçiş Ritüelleri

Baharın gelişi ve doğanın yeniden uyanışını temsilen çeşitli toplumlarda farklı ritüeller icra edilmektedir. Bu toplumlardan biri olan Roman toplumu, her yıl mayıs

ayının beşinde akşam vakti başlayan ve altısında güneşin batışına kadar devam eden mevsimsel geçiş ritüellerinden biri olan “Kakava Şenlikleri”ni kutlamaktadır (Sol, 2010: 65). Duygulu çalışmasında “*Trakya Çingeneri Hidrellezle (Hızır ve İlyas peygamberlerin buluşması anısına kutlanan gün) Kakava'yı (bahar ayını) aynı gün içerisinde kutlarlar. Her yıl 5-6 Mayıs günlerinde kutlanan Kakava ve Hidrellez, Mısır ve Ön Asya inançlarıyla, Türk- İslam geleneklerinin bir sentezi gibidir.*” diyerek tarihsel bağlamını açıklamaya çalışmıştır (Duygulu, 2006: 30).

Kakava şenliklerinde yapılan bazı ritüeller perde arkasında simgesel anlamı derin görsel kültür malzemeleri taşımaktadır. Romanlar Hidrellez günü Tunca Nehri’nden geleceğine inandıkları Babafingo adı verilen kurtuluş liderini beklerler. Bu ritüelin arkasında Babafingo’nun Romanların lideri olarak sayılması ve onlara özgü bir devlet kuracağına olan inançlarıdır (Oymak, 2021: 890).

Bir başka ritüel ise ateş üzerinden atlama ritüelidir. Bu ritüelin simgelediği anlam ise ateşten atlarken kişinin tüm kötülükleri geride bırakarak arınacağıdır. Bu örnekteki gibi Kakava şenliklerindeki ritüeller genel anlamda baharın gelişi, ağaçların yeşermesiyle birlikte kış kirlerinden, uğursuzluktan, günahlardan ve hastalıklardan arınmayı simgeler. Yine Kakava şenlikleri kapsamında toplanan çeşitli çiçek ve bitkilerin şifa getirdiği inancına ile birlikte kırk bir taş ve kırk bir çeşit bitki koyulan karışım ile yüzler yıkanır (Özmen, 2015: 231-232). Roman topluluğu Kakava şenliklerinden evlerine dönerken çeşitli ağaç dalları kopararak sokaklarda yürürler ve bu dalları evlerinin kapısına iştirirler. Bunu yaptıklarında evlerine bereket ve baharın güzel enerjisinin geleceğine inanırlar. Honko’nun tabiriyle “Takvimsel ritüeller, sosyal hayatın ritmini oluştururlar...” (Honko, 2006: 132). Bu bağlamda Kakava şenliklerini Romanların nabzını hissettiğimiz ve ritüellerindeki kültürel özelliklerini rahatlıkla gözlemleyebildiğimiz bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Roman toplumu kendilerine has özellikleri ile ayırt edici bir toplumdur. Duygularını yoğun bir şekilde yaşama eğilimlerini hayatın basamakları olan geçiş ritüellerinde de görmekteyiz. Bununla birlikte Roman toplumunun yazıdan çok sözlü kültüre ve simgelere verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda başlı başına görsel kültür öğelerini barındıran nadide toplumlardan biri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada değişim, üyeliğe kabul, uyum, ayrılık ve mevsimsel geçiş ritüellerinde Roman toplumunun görsel kültür öğelerini tespit etmeye ve bu öğelerin altında yatan inanışları gün yüzüne çıkarmaya çalışılmıştır.

Roman toplumunda hayatın başlangıç basamakları olan gebelik ve doğum olayları simgelerle yüklü değişim ritüellerinden biridir. Özellikle ilk kırk günlük süreci önemseyen Romanlar “al karası ya da al basması” adını verdikleri ruhanî kötülükten korunmak adına kadın ve çocuğun başına Kur’an, süpürge ve nazar boncuğu koymaktadırlar. Ayrıca göbek bağı sembolizminde “gök bağı” ile ilişkilendirilerek kader ile bir bağlantı olduğuna inanılır.

Roman toplumunda bir başka ritüel grubu ise üyeliğe kabul ritüelleri içinde sayılan sünnet ve askere gitme olgusu etrafında gerçekleşen ritüellerdir. Bu ritüeller kişinin büyürken aynı zamanda topluma ilan edilmesi ve topluma aidiyetinin güçlendirilmesi bakımından değerlidir. Bu törenlerde Romanların şatafata düşkünlüğü göze çarpmaktadır. Sünnet törenleri üç gün üç gece sürmekte olup sünnete davet için uyguladıkları “okuntu” ritüelinde şalvar veya kumaş verilmesi davetiyeyi sembolize etmektedir. Askere gitme törenlerinde ise Roman toplumunun vatana millete aidiyet duygusunun ağır bastığı görülmektedir. Askerin adının yazılı olduğu tülbenti eşi ya da annesi tarafından askerin boynuna bağlanması görsel bir ritüel kapsamında değerlendirilebilir.

Roman toplumunda önemsenen bir başka ritüel ise uyum ritüeli çerçevesinde evlilik ritüelidir. Evlilik aşamalarında çeşitli ritüeller gerçekleştiren Romanlar, evlenebilmek adına türbeleri üçer kez tavaf edip dilek mumları yakmaktadırlar. Sünnet düğünleri gibi evlilikleri de ihtişamlı ve gösterişlidir. Üç gün süren düğünlerinin 2. gününde gelin kaynanasının kucağına oturma ritüelini gerçekleştirir. Bu ritüel üretkenlik veya doğurganlığı sembolize etmektedir. Kırmızı güllü duvak ve kırmızı kuşak bekareti ve şansını temsil etmektedir.

Roman toplumu sevinçlerini ritüellerle sembolize ettikleri gibi kederli anlardan birisi olan ölüm durumlarını da ritüellerle kabul edilebilir kılmaktadır. Ölüm öncesinden ölüm sonrasına kadar uzanan ritüellerin ortak amacı ölümü uzak kılmak ve ölen kişinin rahat etmesini sağlamaktır. Uygulanan ölüm ritüelleri ile birlikte yas süreci paylaşılmakta ve ölen kişinin çevresi bu üzüntülü süreci daha kolay atlatabilmektedir.

Roman toplumu için önemli olan bir başka ritüel ise mevsimsel geçiş ritüelleridir. Özellikle Trakya Çingenelerinin baharın gelişini kutladıkları Kakava şenlikleri görsel kültür bağlamında zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Kakava şenliklerinin oyun havaları ile bir festival tadında kutlanması adeta baharın gelişindeki canlılığı temsil etmektedir.

Romanlar iç içe yaşamış oldukları ve yoğun bir kültür mirasına sahip olan Türk toplumundan etkilenmişlerdir. Bu etkileşimin sonucunda bazı ritüellerin formatını değiştirerek, bazılarını ise doğrudan almışlardır.

Tüm bu ritüeller ve simgeledikleri anlamlar Romanların zengin kültürünün ve manevi anlamda hayatı algılayış biçimlerinin bir getirisidir. Kendilerine has üsluplarıyla Romanlar, doğumdan ölüme kadar hayatın her aşamasında görsel kültür öğelerini kullanarak kültürlerini zenginleşmişler ve varlıklarını simgeselleştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ARTUN, E. (2005). *Türk Halk Bilimi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- ATAMAN POLAT, E. (2021). Kocaeli Romanlarında geçiş dönemi: ölüm. *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 17-33.
- ATAMAN POLAT, E. (2015). *Kocaeli Romanlarında (Akçakayran, Kozluk, Serdar, Tavşantepe) Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm)*. (Kocaeli Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- BORATAV, P. N. (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul. Gerçek Yayınevi.
- DUYGULU, M. (2006). *Türkiye'de Çingene Müziği: Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ELİADE, M. (1991). *Kutsal ve Din Dışı*, (çev. M. Ali KILIÇBAY). Ankara: Gece Yayınları.
- FONSECA, I. (2002). *Beni Ayakta Gömün: Çingener ve Yolculukları*, (Çev. Özlem İlyas), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GENNEP, A. V. (1960). *The Rites of Passage*, (Çev. Gabrielle L. Caffee, Monika B. Vizedom), London: Routledge and Kegan Paul.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1977). "Çingener", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 420-426, İstanbul: MEB Yayınları.
- GÜNEŞÇELİK, Z. (2019). *Balıkesir Romanlarının Halkbilimi Ürünleri Üzerine Bir Araştırma*. (Balıkesir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir.
- HATİPLER, M. (2016). *Ekonomik Boyutuyla Görsel Kültür ve Kültür Endüstrisi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- HONKO, L. (2006). "Ritüellerin oluşum süreci", (Çev. Ruhi Ersoy), *Milli Folklor*, Cilt 9, Sayı 69, 129-140.
- İNAN, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KALAFAT, Y. (2006). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X*, Ankara: Berikan Yayınları.

- KARAMAN, Z.T. (2007) Siyasi ve idari yönüyle Romanlar. Editör S. KOLUKIRIK. *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler* içinde (33-42). İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- KOLUKIRIK, S. (2004). *Aramızdaki Yabancı: Çingeneler*. (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- KOLUKIRIK, S. (2007) Madun ve Haklın: Çingene/Roman kimliğinin toplumsal eleştirisi. Editör S. KOLUKIRIK. *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler* içinde (43-53). İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- MAYALL, D. (2004). *Gypsy Identities 1500-2000: From Egipcians And Moon-Men To TheEthnic Romany*, London: Routledge.
- MÉRİMÉE, P. (1975). *Karmen (Carmen)*, (Çev. Y. Nabi Nayır), İstanbul: Varlık Yayınları.
- OYMAK, A. (2021). Türk ve Batı edebiyatında Çingene inançları. *Folklor/Edebiyat*, 27 (107), 885-904.
- OZAN, M. (2011) "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları", *Milli Folklor*, Sayı 91, 72-84.
- ÖZKAN, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖZMEN, N. (2015). *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- SOL, S. (2010). "Edirne Kakava Şenlikleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2010, Cilt 12, Sayı 1 (60-73).
- THOMAS, L. (2003). "Cenaze Ayinleri" (Çev. Nermin Öztürk), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, 237-253.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.